

sti. Besedila na razstavnih panojih so zgolj povzetki opisov dogajanja v posameznih omenjenih obdobjih, ki jih razstava obravnava v širšem kontekstu in jih od prvega do zadnjega postavlja v čas in prostor, vzročno in posledično, historično objektivno in vsebinsko razumljivo. Avtorji razstave so se zavedali omejenosti njenega obsega in predvsem načina prezentacije vsebine, ki se ne vrti zgolj okoli muzejskega predmeta ali predmetov (kar je sicer poglavitni del vsake muzejske razstave), pač pa ta zgodovinski čas prikazuje s pomočjo razstavnih panojev. Tekste dopolnjujejo dokumentarno gradivo, dokumenti in fotografije. To dvojje lahko pove mnogo več kot suhoparno in razvlečeno besedilo. Kljub omejenemu obsegu so se skušali potruditi, da bi bil spekter besedil, ki jih ponujajo obiskovalcem, zelo širok. Temeljnimi vsebinam iz tega obdobja sodobne (novejše) slovenske zgodovine so dodali nekaj novih, doslej slabo ali celo nepojasnjenih poglavij (na primer delovanje oskrbovalnih enot med osamosvojitveno vojno), ki še čakajo raziskovalce.

V sicer skromni, a vsebinsko dovolj strnjeni zloženki so med drugi zapisali, da si z razstavo predvsem želijo prispevati droben kamenček v mozaik ohranjanja javnega in zgodovinskega spomina na čas slovenske demokrati-zacije in osamosvojitve z vsemi historičnimi nastavki (proces) vred. Nič se ni začelo in končalo leta 1990, saj so korenine osamosvajanja mnogo globlje. Nastanka samostojne slovenske države, ki so jo slovenski teritorialci in miličniki ubranili v junijsko-julijski vojni leta 1991, ne bi bilo brez treh trdnih stebrov slovenskega uporništv 20. stoletja, ki so jih postavili general Maister s svoji-

mi borci leta 1918, uporniški partizani in sodelavci narodnoosvobodilnega gibanja med okupacijo in razkosanjem Slovenije 1941–1945 in za konec seveda bojevniki zoper JLA v vojni za Slovenijo 1991 z veliko pomočjo in enotnostjo državljanek in državljanov Slovenije, ki so znali skupaj stopiti na barikade za obrambo samostojnosti. Gre za dragoceno prezentacijo, ki temelji na dejstvih in ne povečuje ne posameznikov in ne skupin »pravih« in »nepravih« osamosvojiteljev, pač pa izpostavlja veliko enotnost in sodelovanje ljudi z obrambnimi strukturami, nesporna zgodovinska dejstva, ki so pripeljala do ustanovitve samostojne slovenske države leta 1991, in nekaj izbranih dogodkov iz vojnega časa med junijem in julijem 1991 do brionske konference, ki so vredni večje pozornosti. Takšna odločitev avtorjev in vodje projekta Vlada Žgeča se zdi zelo posrečena, zato je razstava soliden muzeološki prispevek k boljšemu zgodovinskemu poznavanju tega nesporno pomembnega poglavja iz novejše slovenske zgodovine.

Marjan Toš

MATEJA RATEJ: ROŽENGRUNT, ŽENSKO NASILJE V ŠTAJERSKIH KOČARSKIH DRUŽINAH MED SVETOVNIMA VOJNAMA

Spremna beseda Klara Širovnik, založba Beletrina, Ljubljana 2023, 230 str.

V založništvu Beletrine je vztrajna raziskovalka in izjemno pišoča zgodovinarica dr. Mateja Ratej izdala novo

knjigo z nekoliko nenavadnim naslovom Rožengrunt. Recenzenta besedila sta bila dr. Vesna Leskovšek in dr. Dragan Petrovec, urednica Špelca Mrvar in lektorica Aleksandra Kocmut. Naslovnico je prispeval Luka Mancini, tehnično uredil Marko Hercog in za tisk pripravila Jana Kuharič. Izšla je v nakladi 600 izvodov.

Knjiga se lahko na hitro bere kot mozaik črne kronike izpred nekaj desetletij, ko je bilo slovensko časopisje polno novic o ubojih in umorih, ki so se zgodili kot posledica družinskega nasilja, ljubosumja, alkoholizma in socialnih stisk. Pa ni ravno tako, knjigo je treba prebrati poglobljeno in v kontekstu uvodnih pojasnil o nemogočih socialnih razmerah v kočarskih in bajtarskih družinah med obema svetovnima

vojnama s poudarkom na velikanskih stiskah revnega podeželskega prebivalstva v Slovenskih goricah, v Halozah, na Kozjaku, Pohorju in še kje v štajerskem Podravju. Zgodbe, ki jih avtorica niza v posameznih poglavjih na osnovi skrbnega raziskovanja in preučevanja sodnih arhivskih virov, bodo marsikoga pretresle do kosti. A so del naše preteklosti in nekatere od njih so ostale celo v trajnem javnem spominu lokalnih okolij, v katerih so se zgodile¹. Dogodki so bili posledica razmer na revnem podeželju, kjer je poleg vsega drugega na veliko kraljeval tudi alkohol. Razmere, brez poznavanja katerih bomo težko razumeli sporočilo Matejine knjige, nam avtorica korektno predstavi v uvodnem poglavju z naslovom *Zaudarjajoči prekariat: štajersko kmečko delavstvo med svetovnima vojnama*. Položaj tega delavstva ni bil zakonsko urejen in se je v letih vse do druge svetovne vojne samo še slabšal. Dekle, hlapci, kočarji in želarji so bili na svojem bregu revščine in brez osnovnega človeškega dostojanstva, gruntarji (srednji in predvsem veliki posestniki) pa na povsem drugem bregu s privilegiji, ki so mnogokrat prešli vse meje razuma. Ne smemo pozabiti, da so bili med hlapci celo otroci vaških revežev in da so bili med bajtarsko »deco« mnogokrat številni nezakonski otroci, ki so jih potiskali zdaj sem in zdaj tja. Zgodnje pomanjkanje (vključno z uživanjem »šmarnice«, da so lažje spali) je mnoge naredilo za slaboumne ali telesno pohabljenе, za katere ni bilo prostora pod soncem. Bili so nebodigatreba.

¹ Osebo mi je po pripovedovanju pokojnih staršev ostala v spominu zgodba o dveh umorih oziroma družinskih tragedijah na območju Cerkvenjaka, zaradi katere sem se po natančnem branju začetka in konca opisane tragedije v knjigi vprašal: Je bilo to res mogoče?

Uvodoma avtorica pojasni vse pojme in razloži, kako je bilo na Kozjaku in Pohorju z **majerji** ali **hubarji**, ki so garali na gozdnih posestvih, in kako je bilo še slabše z **viničarji** v vinorodnih območjih Slovenskih goric in Haloz. Poleg njih so bili del teh »*ponižanih in razžaljenih*» slojev tudi še nižji sloji kmečkega prebivalstva, t. i. **osebenjki** ali tudi **gostači** in **oferji**, ki so v zamenjavo za težko delo prejeli v uporabo samo stanovanje brez slehernega koščka zemlje. V mariborski okolici so bili ti nesrečneži celo podnajemniki viničarjev, kar se danes zdi nerazumljivo, saj že sama viničarska družina velikokrat ni imela ničesar za pod zob. Razen žganja, vina in jabolčnika, ki so tekli v potokih, da so ljudje pozabili na stiske in se v pijanem stanju radi ljubili², pretepali in kot razberemo v naslednjih poglavjih tudi na veliko ubijali. Z motikami, sekirami, železnimi palicami in z noži. Vsakega po malem, kaj je bilo najprej pri roki. Omenjene razmere, dogodke in posledice je treba postaviti v celoviti kontekst takratnih ekonomskih, strankarsko-političnih, ideoloških in predvsem verskih razmer. Brez upoštevanja tega ni mogoče razumeti nobene »črne« zgodbe, s katerimi nam avtorica verodostojno in na zanimiv način prikazuje dejanske razmere na štajerskem podeželju omenjenega časa. Z njo se sicer lahko strinjamo, »*da se je slovenska liberalna*

politika na vasi osredotočala na trgovce in gostilničarje, katoliška SLS pa na trdne kmečke posestnike – gruntarje, zato je kmečke delavce, hlapce in dekle, ki niso izpolnjevali niti osnovnih pogojev za sodelovanje v obstoječih gospodarskih in kaj šele političnih in kulturnih odnosih, bolj ali manj uspešno nago-varjalo komunistično gibanje«. Sam bi bil glede te ocene bolj previden, sploh ko gre za »čisto« podeželje Slovenskih goric in Haloz, kjer je bil vpliv RKC in vladajoče SLS prevelik, da bi kmečko delavstvo brez zadržka sprejemalo komunistično ideologijo. S tem se ne morem strinjati kljub temu, da je nekaj takšnih primerov sicer bilo. Z avtorico pa se strinjam, da se je v obmejnih predelih Slovenskih goric in Kozjaka čutil močan vpliv kapitala tamkajšnje nemške narodne manjšine in tudi avstro-nostalgije³. Treba je namreč le vedeti, da v zaprtem katoliškem podeželskem prostoru in miselnosti kmečkega delavstva (ter kmečkega prebivalstva nasploh) ni bilo lahko ali sploh ne reagirati na v »*nebo vpijoče socialne krivice nad kmečkim delavstvom*«. To avtorica zelo dobro pojasni, ko zapiše, da »*soci-alna mobilnost ni bila niti zaželeno niti dovoljena ambicija posameznika in še manj posameznice*« (dekel na primer). Pogled na ta čas ilustrativno dopolnjuje z nekaterimi posrečeno izbranimi citati iz pisateljskih del, ki so karakteristična za obravnavano območje in za čas, ki

² Niso bila redka posilstva dekel, ki so jim gruntarski gospodarji delali silo in jih silili v spolne odnose. Nezakonski otroci so bili le še dodatno breme za obubožane družine, zato so bili med deklami pogosti splavi, ki so se zaradi »mazaštva« končali s smrtjo ali s hudimi zdravstvenimi posledicami.

³ Na mejnem območju Slovenskih goric je bil močan vpliv nemških lastnikov vinogradov na jugoslovanski strani, ki so občasno bolje ravnali z viničarji in jih tudi bolje nagrajevali. Kljub prevratu leta 1918 se je tudi v trgu Sv. Lenart čutil vpliv ekonomsko močnih Nemcev, ki se leta 1918 niso izselili v nemško republiko Avstrijo.

ga zgodovinsko-raziskovalno odstira za javnost (Lovro Kuhar – Prežihov Voranc, Anton Ingolič, Boris Fakin, Miško Kranjec, Ignac Koprivec, Jože Kerenčič ...). Ne smemo tudi pozabiti, da se je v obmejnem delu Slovenskih goric in na mariborskem območju zaradi bede kmečkega delavstva in občasnih novic o blaginji v nemškem rajhu po letu 1938 že občutil močan vpliv hitlerizma.

V drugem poglavju z naslovom *Marija – Micka – Mici: kajžarica pride v mesto* nam avtorica že ponudi v branje konkretno usodo Marije Prijol iz Stare ceste v Cezanjecih, ki se kot kuharska pomočnica zaposli v sanatoriju Mirka Černiča v Mariboru. Podeželanka, ki se vživi v mestni utrip in ga do konca življenja ne pozabi. Pretresljive so zgodbe v naslednjem poglavju z naslovom *Zastrta bolečina: posilstvo, abortus, detomor*. V njem najprej nastopa Cecilia Milko iz Sv. Tomaža pri Ormožu, ki je doživela posilstvo v družini upokojenega gimnazijskega profesorja Tofana v Mariboru. Podobno se je godilo Rozi Štolc iz Hajdine pri Ptuj, Alojziji Knaflič iz Krčevine pri Mariboru in Suzani Kapun, dekli iz mariborske kavarne v mestnem parku. Prof. Hilarij Tofan je bil na koncu sicer obsojen, vendar zapora od znotraj nikoli ni videl, saj je višje sodišče zaradi »neverodostojnosti izpovedi« sodbo razveljavilo. To poglavje zaokrožajo zgodbe o abor-

tusu, ki so ga mnoge kmečke delavke opravljale pri zdravilki v Mariji Snežni (danes Velka) in tudi pri zdravnikih v Mariboru in še največ pri mazačicah, ženskah brez medicinskega znanja. Posledice so bile marsikdaj usodne. Težiščno poglavje knjige nosi naslov *Bestialne ženske: kočarske krvnice zakonskih partnerjev v širši mariborski okolici*. Sliši se res »krvavo«, a tako je na žalost dejansko bilo. Avtorica je študiozno predelala nekaj zanimivejših kazenskih zadev in jih na kratko povzela za knjižno objavo. To so »krvave« zgodbe Marije Wregg iz Leskovca, Ivane Marzidovšek iz Podloža, Helene Luci iz Godenincev, Julijane Danko iz Jakobskega Dola, Jere Skrbinšek iz Gačnika, Ivane Kunster iz Rošpoha, Katarine Dajčer iz Prlekije, Neže Klemenčič iz Čagone, Marije Horvat iz Cvetkovskega Vrha, Elizabete Ribič iz Slovenskih goric, Antonije Polanec iz Bišečkega Vrha, Marije Heric iz Križevca, Terezije Karner iz Maribora, Elizabete Zorčič iz Žikarc, Marije Rojht iz Senčaka, Regine Firbas z Ivanjskega Vrha, Amalijske Žnidar iz Loke na Pohorju, Antonije Ploč iz Gačnika, Neže Novak iz Stretetine pri Ormožu, Antonije Raner iz Rošnj, Antonije Grdja iz Komarnice pri Cerkvjenjaku, Julijane Fürst iz Vinskega Vrha, Kristine Divjak iz Svečine, Neže Braček iz Cerkvjenjaka, Marije Močnik prav tako iz Cerkvjenjaka⁴ in Julijane Kučar iz Hotinje Vasi. Vse so

⁴ Cerkvjenjaški del Slovenskih goric je bil še posebej znan po hudi socialni bedi viničarjev in želarjev in tudi po visoki stopnji alkoholiziranosti revnega podeželskega prebivalstva. Viničarstvo je bilo sicer ukinjeno z zakonom o odpravi viničarskih in podobnih razmerij leta 1947, a ga je dokončno odpravil šele zakon iz leta 1953. Kljub temu so na omenjenem območju elementi viničarstva ostali še nekaj let. Na ta del Slovenskih goric se navezujejo tudi na Drbetinci in Vitomarci, v katerih je bedo delavskega kmečkega prebivalstva teh krajev najbolj realistično opisal pisatelj Ignac Koprivec.

morile zaradi neznosnega položaja, jeze, ponižanja, pretepanja, alkoholi-ziranosti in posledično zagotovo tudi iz koristoljubja, da bi po pridobljenem premoženju po pokojnih možeh neko-liko lažje zaživele in si izbrale partnerje po svojem okusu.

Da je to tako, se lahko prepričamo po branju zadnjega, obsežnega poglav-ja *Rožengrunt: zločin in kazen želarke Marije Fortmüller*. Poglavje se bere kot napeta kriminalka in je polna sočnih opisov razmer na obmejnem delu slo-vensko goriškega podeželja okoli Sv. Ane in tamkajšnje vasi Rožengrunt. V krajih, kjer gruntarji niti slovensko ni-so znali govoriti, saj so bili še vedno na-vezani na nemško Avstrijo. Slovensko so slabo govorili tudi viničarji, želarji, dekle in hlapci. Glavna junakinja tega poglavja in storilka kaznivega dejanja umora Marija Grafoner, pred umorom natakarka v krčmi pri Sv. Ani, se je slo-venščine naučila šele v kaznilnici Begu-nje. Čeprav je vzela starejšega gruntarja in vdovca ter trdega Nemca Fortmül-lerja, ni prekinila intimne zveze s hlap-cem Petrom Zemljičem, s katerim je imela nezakonskega otroka. V poroki z bogatim Antonom Fortmüllerjem (»Fürhanslom«) je videla izhod iz bede. Zakon se seveda ni obnesel; razmerja so se hitro zaostrovala; med njima ni bilo nobene ljubezni in nikakršnega zaupa-nja in na koncu je prišlo do umora mo-ža in hišnega gospodarja. Domačini so vse to poznali in med njimi se je razši-rilo splošno prepričanje, da je »Fürhan-slčka dala tudi svojega deda kot svinjo in hleva izvleči in ubiti, pa je samo šest tednov zapora dobila«. Seveda ni bilo tako nedolžno; intimna partnerja Ma-rija in Peter sta bila obsojena na smrt na vešalih. Po pomilostitvi leta 1923 je

bila Marija obsojena na dosmrtno ječo in poslana v kaznilnico Begunje. Leta 1937 so ji dosmrtno ječo spremenili v dvajsetletno zaporno kazen, sredi no-vembra 1938 pa je bila pogojno izpušče-na na prostost. Umrta naj bi na začetku februarja leta 1951 v Rožengruntu, kjer je živela s hčerko Terezijo. Njen intimni partner Peter Zemljič pa je umrl že leta 1934 v mariborski moški kaznilnici. Ta zgodba je med starejšimi domačini pri Rožengruntu še poznana.

Seznamu virov in literature na koncu knjige sledijo še spremna beseda Klare Širovnik z naslovom *Portret doma* ter kratki, a zelo razumljivi poročili obeh recenzentov, dr. Vesne Leskovšek in dr. Dragana Petrovca. Vsebinsko dopol-njujejo tudi dokumenti in fotografsko gradivo. Nimam zadržka, da knjige ne bi priporočal za branje, sploh tistim, ki sami nekoliko bolje poznaj(m)o to tematiko in se z njo srečujemo pri znanstveno raziskovalnem delu ali pu-blicističnem delu.

Marjan Toš

NEPOZABLJENA KLASIČNA GIMNAZIJA MARIBOR

Uredniški odbor: Aleš Arih, Barbara Damjan, Filip Dougan, Matija Ma-lešič. Janez Pastar, Herman Pušnik (predsednik) in Alenka Šelih. Uredili: Barbara Damjan, Filip Dougan, Pri-mož Premzl (glavni urednik), Herman Pušnik in Alenka Šelih. Založil in iz-dal: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2023. Knjiga obsega 559 strani in jo v